

HAGYOMÁNYOS POLGÁRI NŐI SZEREPEK VÁLSÁGA A
NAGY HÁBORÚBAN

Modern válaszok Pataky Sándorné „Nehéz sors” című
visszaemlékezésének tükrében¹

Tanulmányomban azt vizsgálom, hogy az első világháború miként hatott a mindennapokra, hogyan formálta át az otthon maradottak, azon belül is a nők szerepét. Mindezt egy óbecsei óvónő, Pataky Sándorné Welfauai Schwarz Róza Ludovika visszaemlékezésein keresztül elemzem. Írásom esettanulmány, amelyben tükröződik az egyéni sors és azon keresztül a nagy történelmi események helyi lecsapódásai, következményei.

Hagyományos női szerepek

A 18–19. században az általános vélekedés szerint a férfi élettere a nyilvánosság, a nőé pedig a privát szféra volt. Ennek értelmében a nő legfontosabb feladata az anyaság, az otthon harmóniájának megteremtése, legfontosabb erényei a másokért való munkálkodás, az önmegtartózkodás, a lemondás, szorgalom, takarékoság, tisztaság. Ezt hangsúlyozta Ruschek Antal esperesplébános is 1898-ban, *A keresztény nő* című könyvében: „Íme, ez a keresztény nő, a kit megtalálok én munkálkodva a keresztény család körében, vagy imádkozva a kereszt tövében, a szűzi Anya szent társaságában.”²

„A két utolsó század folyamán a nők anya-szerepe szorosan összefügg a családszervezet új struktúráival. A nők, a munkapiac megváltozott feltételeire válaszolva, »stratégiát« dolgoztak ki. Az ipari forradalom előtt egy családi jellegű gazdaságban a nő szorosan kapcsolódott a termeléshez, anélkül, hogy fizetést kapott volna, és nagyszámú gyermeke volt. A fizetésen alapuló

¹ A tanulmányban szereplő dokumentumokat Tóth Attila és családja bocsájtotta a rendelkezésemre, amelyet ezúton is köszönök. A tanulmányt Tóth Attila emlékének ajánlom.

² RUSCHEK 1898. 11.

családi gazdaságban (»family wage economy«), mely a múlt században általános volt, a férjes asszony csak bizonyos időszakokban dolgozhatott, olyankor, amikor gyermekeire nem volt gondja. A férjhez nem ment nő viszont a termelés fontos kereke. A 20. században a fogyasztói családi gazdaságban (»family consumer economy«), a termékenység erősen csökkent és a család gazdasági szükségletei erősen fokozódtak. A nők nagyobb számban dolgoztak, főleg a harmadik szektorban, hogy a család jövedelmeihez ők is hozzájáruljanak.”³

Hagyományos női szerepek válsága

A 19. század második felében a hagyományos női szerepben komoly változások történtek, hiszen a nők tömegesen léptek ki az otthon falai közül: tanultak, fizetett munkába álltak, vagy közéleti tevékenységet vállaltak pl. az egyleti életben.⁴ Az 1880. évi népszámlálásban már külön említették a női munkát. Korábban ez sok esetben összefonódott a háztartási munkákkal. A népszámlálás adatai szerint a legtöbb nő ekkor földművesként (segítő családtagként) dolgozott (636 ezer), ezt követték a napszámosok (közel félmillió fő), valamint a házicselésdség (366 ezer).⁵ A 19. század utolsó harmadában az Eötvös-féle oktatási törvény és a mindkét nemre vonatkozó tankötelezettségi előírás következtében nők tömegesen jelentek meg a tanítónői pályán, Wlassics miniszter 1895-ös rendelete pedig megnyitotta az egyetemeken az orvosi, gyógyszerészi és bölcsész szakokat a nők előtt. Nevelésüket sokan azért is fontosnak tartották, mert a nő legfontosabb feladatának a gyermek nevelését tekintették. Ha az anyja tanulatlan, nincs tisztában a viselkedési szabályokkal, akkor a gyermekének sem tudja ezt a tudást átadni.⁶ A változás másik oka a modern polgári társadalom létrejöttében keresendő, amely a rendi társadalommal szemben a társadalom tagjait individualitásukban ragadta meg. A polgár orientációs kerete elsődlegesen a politika, a vallás világmagyarázó szerepe helyett.⁷

³ FOHLEN 1999. 17.

⁴ BORBÍRÓ 2012. 4.

⁵ Vö. GYÁNI 2009.

⁶ Vö. SÁRAI SZABÓ 2001.

⁷ Ferdinand Tönnies nyomán lásd KAPITÁNY – KAPITÁNY 2007. 283.

A nők tanulási lehetőségei ugyanakkor a társadalmi helyzettől és az anyagi lehetőségektől függően érvényesültek. Ez a kettősség a 20. század első felében is megmaradt.

A visszaemlékezés írója, Schwarz Róza az első világháború végéig és az azt követő kiutasításig (optálásig) Óbecsén élt családjával, ezért röviden ki kell térnem arra a környezetre, ahol a mű íródott.

Óbecse és a Pataky–Schwarz család története

Óbecse gyökerei a koronakerületi múltba nyúlnak vissza, modern polgári arculata a 19. század második felében alakult ki. A település középosztályát a különböző időszakokban Óbecsére érkezett szerb, magyar, sváb és zsidó középrétegbeli lakosok alkották. Az újonnan érkező hivatalnoki, felekezeti funkciókat betöltő személyek, iparosok és kereskedők integrációjához hozzájárulhattak a modern polgári keretek között kötendő házasságok is.⁸

Pataky Sándor és felesége az óbecsei középosztályhoz tartozott. A Schwarz család osztrák származású volt, a 19. század elején költöztek a Bácskába, amikor Schwarz János, Schwarz Róza nagyapja „Bach huszárként” került Magyarországra. A család elmagyarosodása ekkor megtörtént. Pataky Sándor Orosházáról került Óbecsére egy megpályázott állás okán. A két fiatal házasságából négy gyermek született: Dezső, Tibor, Margit és Rózsa. Schwarz Róza óvónőként dolgozott, férje a gazdasági iskola vezetője és a kosárfonó szövetkezet alapítója volt, ezen kívül részt vállalt az egyleti életben is.⁹ Foglalkozásukból adódóan mindketten társadalmi, közéleti szerepet is tölthettek be az első világháború előtt. A városban és megyeszerte ebben az időszakban értékelődött fel a különféle egyesületek, gazdakörök szerepe,¹⁰ amelyek életkor, nem, társadalmi hovatartozás és foglalkozás mentén fogták össze az embereket.

Schwarz Róza figyelemmel kísérte férje munkásságát, aki be is avatta annak részleteibe. Ez a modern társadalomban természetes, azonban a 19–20. században még nem volt ennyire magától értetődő. Ezt támasztják alá a cég képviselőjének, a visszaemlékezésben leírt

⁸ Vö. GLÄSSER – ZIMA 2013. 55.

⁹ Az adatokat tartalmazó dokumentumok a család archívumában találhatóak.

¹⁰ Vö. GLÄSSER – ZIMA 2013. 50–51.

szavai, aki a vetőmag eladással kapcsolatban kereste fel az asszonyt az első világháború alatt:

„Nagyságos Asszonyom! Bejártuk az egész Bácskát, megfordultunk mindenütt, ahol e cégnek vetőmagot természetnek, de mondhatjuk csaknem teljesen hiábavaló volt utazgatásunk. Eddig mindenütt azt felelték az asszonyok: férjem hadba vonult, nem tudok semmiről, nem mondhatok semmit. Ön az egyedüli, akitől mindenre a legpontosabb felvilágosítást kaptuk. Engedje meg, hogy kalapot emelhesünk Ön előtt, s ezzel fejezhessük ki köszönetünket és elismerésünket!”¹¹

Ez az idézet alátámasztja azt is, hogy annak ellenére, hogy a nők a 19. század második felétől egyre inkább részt vehettek az oktatásban és tömegesen álltak munkába, a fent említett elv, miszerint „a nő világa az otthon, a férfi otthona a nagyvilág”, a 20. században továbbra is a közgondolkodás része maradt.

A visszaemlékezések háttere

Keszeg Vilmos szerint az élettörténetek regiszterekbe rendeződnek. Ezek „az egyént életvilágba, társadalmi hálóba, hierarchiába kapcsolják be, kijelölik és értékelik státusát, teljesítményét.”¹² Az élettörténetek vizsgálata azért fontos, mert „a regiszterekbe sorolt biográfiák egy-egy korszak és társadalom ideológiáját, értékrendjét jelenítik meg, a társadalom egyedeit szociális dimenzióba helyezik.”¹³ Az egyén a története révén kapcsolódik a társadalomba, együtt él a történelemmel. A biografikus történetek előadása és forgalmazása mindig tágabb szociális, kulturális szabályokhoz igazodik.¹⁴ Az élettörténet megírására általában az élet végéhez közeledve, idős korban kerül sor, a múlt eseményei iránti fogékonyság, az emlékezés az időskor sajátja.¹⁵ Az életrajzi visszaemlékezések tehát a mindennapi történelmet tárják fel, vagyis a történelmet „alulnézetből”. A leírt történetek a „nagy” történelmi eseményekbe ágyazódnak, árnyalva azt. Az életrajzi emlékek ugyan

¹¹ PATAKY 1938. 10.

¹² KESZEG 2007. 151.

¹³ KESZEG 2007. 151.

¹⁴ Vö. KESZEG 2007. 151.

¹⁵ Vö. Halbwachsal, idézi: NAGY 2011. 58.

legtöbbször valós eseményeket írnak le, át is alakítják azt. Keszeg Vilmoshoz hasonlóan Baumann Tímea is úgy gondolta, hogy „az emlékező életútját a jelenhez viszonyítva alakítja át elbeszélésében, miközben nemcsak a társas, kulturális és történeti kereteknek, de a vele szemben ülő Másiknak is igyekszik megfelelni.”¹⁶ „A csoport kollektív kulturális emlékezete meghatározza, mire, mikor és hogyan emlékezzünk, mit tartsunk fejben, mit felejtünk el.” – írta Halbwachs és Jan Assmann nyomán Bindorffer Györgyi.¹⁷

A naplószerű visszaemlékezést Pataky Sándorné 1938-ban írta meg, az *Új Magyarország* című újság által közzétett felhívásra reflektálva. A pályázat a nők első világháborús részvételére helyezte a hangsúlyt, hiszen

„világháború, békekötés, trianoni viszonyok, gazdasági válságok éppen úgy érintették a nők életét, mint a férfiakét. A keservesen nehéz idők végső próbára tették a magyar nők erejét is: mit bír el gondban, aggodásban, bánatban, fizikai és szellemi munkában, helyt tud-e állni rendkívüli körülmények között.”¹⁸

A visszaemlékezés tehát hiteles, ugyanakkor a hangsúlyok a pályázati kiírásnak megfelelően alakultak. Ennek megfelelően ez egy szelektív emlékezet, amelyet a szerző naplószerűen írt meg. Ezzel ő is tisztában volt:

„És az is nagyon jól van, hogy a múltból lassanként csak a jó, a kellemes emlékek maradnak meg, a rossz, a fájdalmas, a kellemetlen elhalványul, ködbe vész. Ezért van, hogy én is a sok – sok gondot, a sok elkedvetlenítőt, a sok fáradtságot, a nehéz munkát már-már elfelejtettem, s így amiket alább felsorolok, azok csak részei a négy háborús esztendő és az utána következő évek küzdelmes eseményeinek.”¹⁹

A pályamunka a második világháború előtt íródott és az optálás miatt egy megtört egzisztenciáról szólt, amelyet Kisújszálláson sikerült többé-kevésbé újra felépíteni.

¹⁶ BAUMANN 2007. 147.

¹⁷ BINDORFFER 2008. 65.

¹⁸ *Új Magyarország* 1938. június 5. 11.

¹⁹ PATAKY 1938. 4.

Ennek folytatását a második világháború után a férje írta meg, *Még nehezebb sors* címmel, amely a második világháború alatti német és orosz beszállásokról szól.²⁰ A két mű között fontos különbség, hogy Schwarz Róza írása a nyilvánosságnak, míg Pataky Sándor műve a családja számára íródott. Ez valószínűleg hatott a mű stílusára, a témák kiválasztására is. Schwarz Róza írását díjazták, ugyanakkor nyomtatásban a család tudomása szerint nem adták ki.

A család helyzete a Nagy Háborúban

Az első világháború kitörésekor Pataky Sándor is bevonult a hadseregbe. Feleségére hárult a feladat, hogy a saját teendői mellett a férje munkáját is ellássa, vagyis kézben tartsa a gazdasági iskolát, a kosárfonó szövetkezetet. Emellett természetesen ellátta óvónői feladatait, nevelte négy gyermeküket, illetve amikor sebesült katonákat hozak a településre, részt vett azok ápolásában is. Ezt ő is megfogalmazta naplószerű visszaemlékezésében:

„Itt van a négy gyermek, a legnagyobb alig kilenc, a legkisebb alig három éves. Ezután nekik nem csak gondozó anyjuknak, de családfenntartó atyjuknak is kell lennem. Itt van a tisztviselői állásom az óvoda közel száz aprósággal, és ott van a legterheesebb, a legtöbb gondot és fáradságot adó mezőgazdasági iskola férjem iskolája 24 holdas gazdaságával, melynek egyetlen bérese szintén hadba vonult”²¹

Mindez csak úgy működhetett, hogy a férje már előzőleg is beavatta az ezzel kapcsolatos tudnivalókba. Ennek az atipikus családmódelnek köszönhetően Pataky Sándor a frontról, levelek segítségével tudta segíteni feleségét:

„Ugyanis férjem mindig jó előre megírta minden fontosabb teendőnek és munkának idejét és leírta a végzés módját is. Kérdéseimre kimerítő válaszokat küldött, jó tanácsokkal ellátott. Ezek, és amit férjem mellett 10 év alatt láttam és tapasztaltam,

²⁰ PATAKY 1938.11.

²¹ PATAKY 1938. 3.

képesítettek arra, hogy zavar és kapkodás nélkül, idejében és jól végezzük a soron lévő gazdasági munkákat.”²²

Erre szükség is volt, hiszen a férfihiány miatt neki kellett irányítania a munkálatokat és összefogni a település asszonyait, vagyis megszervezni a saját társadalmukat.

Érdekes, hogy még az ilyen rendkívüli helyzetekben is milyen szigorúan vették a nemi szerephez kötődő társadalmi elvárásokat. Erre a cséplésről szóló leírásban szereplő epizód mutat rá:

„Rendelet írja elő, hogy kévevágó csak nadrágba öltözött személy lehet. Milyen kis gond ez ma, a »piyama«, a »sort« és »nadrágszoknya« korában, amikor bármely falusi asszony és leány is, az első szóra magára húzza a férfinadrágot. De akkor mennyi kérés-könyörgésbe került, míg másfélszeres napszámért az egyik fiatalabb menyecske végre hajlandó volt egy viseltes férfinadrágot nagy szégyenkezés és a többi asszonynépség vihogó, gúnyos megjegyzései közben magára erőszakolni és indulhatott a munka!”²³

Ez az idézet bemutatja az első világháború és az azt követő időszak divatjának változását, illetve ezzel együtt a nők helyzetének változására is utal. Arra is rávilágít, hogy a társadalmi szabályokat az egyénnel a közösség tartatta be, különösen a zártabb közösségek esetében.

Schwarz Róza az első világháború éveiben nagy hasznát vette annak a tudásnak, amelyet férje mellett tanult meg a gazdasági munkákról. Nő lévén azonban nem voltak meg azok a kapcsolathálói, amelyekkel a férje férfiként rendelkezett. A Nagy Háború okozta nehézségek mellett ez magyarázza például azt, hogy a vetőmag szállításához szükséges engedély nem érkezett meg a megszokott módon. Ugyanakkor, miután a fent idézett urak meglátogatták és meggyőződtek róla, hogy tisztában van a szükséges tudnivalókkal, hamarosan elpostázták az engedélyt, noha korábban több levelet, sürgönyt is elküldött a részükre.

²² PATAKY 1938. 11.

²³ PATAKY 1938. 5.

Schwarz Róza nemcsak a gazdasági iskola körüli munkákban vett részt. A településen élő asszonyok a saját földjükön lévő mezőgazdasági munkát is ellátták az otthonmaradt családtagok segítségével. A lassabban haladókat a többiek segítették, illetve Pataky Sándorné is segítségükre volt az iskola támogatásával.

Pataky Sándor az első világháború előtt megalapította a kosárfonó szövetkezetet, melynek feladata az volt, hogy

„...tanfolyamokon tömegesen képezte ki a szegényebb sorsú földművelő munkásokat kosárfonókká. Azokat később szövetkezetbe tömörítette és a téli, munkahiányos időszakban olykor 150–200 munkás is készítette a szövetkezet részére a szőlő-, gyümölcsz szállító és különféle gazdasági kosarakat, az ügyesebbje pedig a ruhás, utazókosarakat és kerti bútorokat.”²⁴

A szövetkezet tehát egyféle szociális intézményként is működött. Ennek teendőibe Schwarz Róza korábban is belelátott, így a feladat ellátásánál nagyobb gondot okozott számára, hogy a munkások a megbeszélt feladatokat nem minden esetben vették komolyan, vagyis nem annyit, illetve nem olyan minőségű árut adtak le.

Tanulságok

Schwarz Róza: *Nehéz sors* című visszaemlékezése tehát jó példa arra, hogy az első világháború miként hatott az otthonmaradottak, különösen a nők hétköznapi életére. A rendkívüli helyzet megoldása érdekében olyan munkákat, feladatokat kellett ellátniuk, amely azelőtt a férfi feladatkörébe tartozott. A problémára a mindennapok történetének szintjén a közelmúltban figyelt fel a társadalomtudomány.

Pataky Sándorné már lánykorában is élénken részt vett a közösség életében, ezért kapcsolatai és tapasztalatai révén össze tudta fogni a körülötte élő, hasonló sorsú asszonyokat. A visszaemlékezés főszereplői egy polgárosult család tagjai, akik ezt főként mentalitásukban, és bizonyos mértékig a külsőségekben jelenítették meg. A feleség maga is polgári, zárdai nevelésben részesült.

²⁴ PATAKY 1938. 18.

Schwarz Róza gondjaira bízott óvodásokat – a csoportképek tanulság szerint – magyaros viseletbe öltöztette. A kezükben, illetve a körülöttük lévő eszközök a leendő nemi szerepükre utaltak. A család elmondása, illetve a megmaradt fotók tanulsága szerint az óvónő a saját gyermeit is gyakran öltöztette magyaros viseletbe. Ennek oka, hogy Schwarz Róza családja osztrák származású volt, de erősen magyar érzelmű. Ez a dualizmus asszimilatív magyar nemzetképzése keretében értelmezhető, amely a hasonulást hangsúlyozta. A magyaros viselet emellett a két világháború közötti divatnak is része volt historizáló, nemzeti jelentéstartalommal.

IRODALOM

BAUMANN Tímea

2007 „Maradjon emlékezet?” Női narratívák a délszláv háborúról a kopácsi magyarok körében. *REGIO* 2007/2. 141–159.

BINDORFFER Györgyi

2008 Kulturális és kommunikatív emlékezet. Történelemkonstrukció és történelemrekonstrukció a magyarországi németeknél. In: Papp Richárd – Szarka László (szerk.): *Bennünk élő múltjaink – Történelmi tudat – kulturális emlékezet*. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet. 61–77.

BORBÍRÓ Fanni

2012 „A nő szüli ugyan a férfiút, de a férfi alkotja a törvényt” A nők helyzete és a nőkérdés alakulása a 19. századi Magyarországon. Link:
http://www.arkadiafolyoirat.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=127:a-no-szuli-ugyan-a-ferfiut-de-a-ferfi-alkotja-a-torvenyt-a-nok-helyzete-es-a-nokerdes-alakulasa-a-19-szazadi-magyarorszagon&catid=61&Itemid=254 Letöltés ideje: 2018. 03. 21.

FOHLEN, Claude

- 1999 A nő a társadalomban. In: Dr. Kéri Katalin (szerk.): *Tollam szivárványba mártom* (Források az európai nőtörténet köréből az ókortól a 20. századig). Pécs. 9–32.

GLÄSSER Norbert – ZIMA András

- 2013 Óbecse polgárai arculata. In: Glässer Norbert (szerk.): *Óbecse a polgárosodás útján*. Óbecse Község, Óbecse. 29–70.

GYÁNI Gábor

- 2009 Társadalmi nemek a munkaerőpiacon a polgári Magyarországon. *Rubicon* 2009/4 Rubiconline. A Rubicon internetes melléke. Link:
http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/tarsadalmi_nemek_a_munkaeropiacon_a_polgari_magyarorszagon/ Letöltés ideje: 2015. 10. 28.

KAPITÁNY Ágnes – KAPITÁNY Gábor

- 2007 *Túlélési stratégiák*. Társadalmi adaptációs módok. Kossuth Kiadó, Budapest.

KESZEG Vilmos

- 2007 Élettörténetek populáris regiszterekben. In: Jakab Albert Zsolt – Keszeg Anna – Keszeg Vilmos (szerk.): *Emberek, életpályák, élettörténetek*. BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék – KJNT, Kolozsvár. 151–198.

NAGY Réka

- 2011 Egy élet a kéziratok tükrében. Az autobiográfia és a biográfia használata a szilágysági Szabó Miklós életében. *Korunk* 3. 2011. március. 57–64.

RUSCHEK Antal

- 1898 *A keresztény nő*. Szent István Társulat, Budapest.

PATAKY Sándorné Schwarz Róza

- 1938 *Nehéz sors*. Küzdelem az idők viharában. Kézirat.

SÁRAI SZABÓ Katalin

2001 Nőkép a református sajtó tükrében. 1867–1918.
Egyháztörténeti szemle. 2: 2. 3–34.

GLÄSSERNÉ NAGYILLÉS, ANIKÓ

THE CRISIS OF TRADITIONAL BOURGEOIS FEMALE ROLES IN THE GREAT WAR

Modern responses in the light of the recollections of Mrs Sándor Pataky

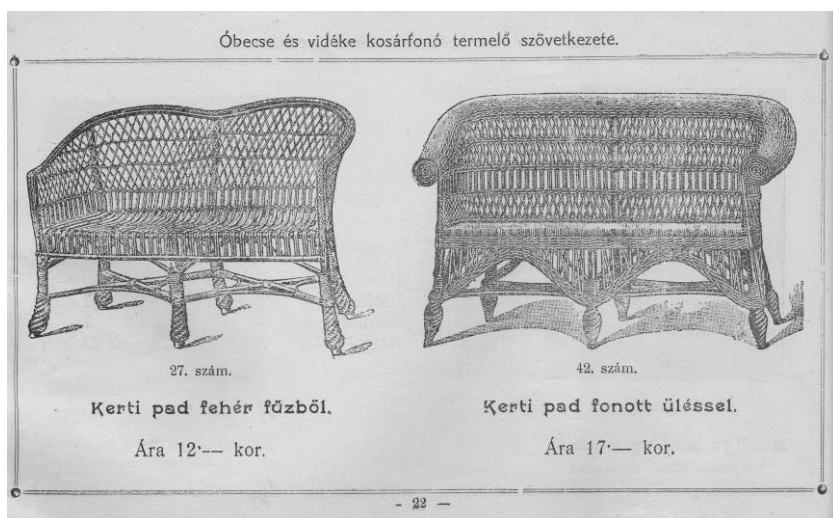
In this study I examine how the First World War influenced everyday life and reshaped the role of those who remained at home, including women. My analysis is based on the recollections of Mrs Sándor Patakyné Róza Ludovika Welfau Schwarz, a kindergarten teacher from Óbecse. My paper is thus a case study in which individual lives and through them the local impacts and consequences of major historical events are reflected. Róza Schwarz wrote her recollections in response to an appeal made by the newspaper *Uj Magyarország* in its issue of 5 June 1938, for which she received a prize. During the First World War the kindergarten teacher took over the management of her husband's agricultural school and organised the local women. In addition she also performed her duties as a kindergarten teacher and cared for her own four children. The recollection in the form of a diary thus also provides an example of what happened to the traditional role of women during the Great War. As sources I make use of the surviving personal and economic documents of Róza Schwarz and her husband Sándor Pataky, as well as family photographs and the correspondence exchanged by the couple during the First World War that shows how the husband tried to help the kindergarten teacher manage the farm work. The description of the life career gives an insight into the events of the change of rule following the First World War that led to the family's decision to move to within the new borders of Hungary.

1. kép: Pataky Sándor és
Schwarz Róza

2. kép: A házaspár 1915.
július 26-án

3. kép: Bútorok az Óbecse és Vidéke kosárfonó termelő
szövetkezetének katalógusából

4. kép: A Pataky család Óbecsén 1917-ben

5. kép: Óvodai bemutató, Óbecse

Magritay Tihamér: A duzzógó huszár
(részlet, aquarell-nyomás, 46x67 cm, magántulajdon)